

- Гречко, Д. С. 2004. Нові античні матеріали III—II ст. до н. е. з поселень Харківщини. В: *Проблеми історії та археології України. Матеріали V Міжнародної научної конференції, 4—6 листопада 2004 г.* Харків, с. 32.
- Гречко, Д. С. 2010. Кургани Нижнього Побужжя VI — першої половини V вв. до н. е.: греки чи скифи? *Древности*, 9, с. 116—135.
- Золотарев, М. И. 1996. Торгові комунікації між Херсонесом та Скифійою в кінці IV — першої третини III в. до н. е. *Археологія*, 2, с. 79—84.
- Зубарь, В. М. 1993. *Херсонес Таврицький в античну епоху (економіка та соціальні відносини)*. Київ: Наукова думка.
- Колода, В. В. 2009. Знахідка двох нових античних амфорних клейм біля Харькова. *Древности* 2009, 8, с. 292—294.
- Котенко, В. В., Гречко, Д. С. 2019. Керамічний імпорт Херсонеса Таврицького в східноєвропейській Лесостепі. *Revista Arheologică*, XV, 2, с. 53—67.
- Монахов, С. Ю. 2003. *Греческі амфори в Причорномор'ї. Типологія амфор ведучих центрів-експортерів товарів в керамічній тарі. Каталог-определитель*. Москва; Саратов: Киммеріда.
- Ократенко, В. М., Буйнов, Ю. В. 2010. Курган з похованням скифського типу біля Старого Мерчика. *Археологія*, 1, с. 78—90.
- Онайко, Н. А. 1970. *Античний імпорт в Придніпров'ї та Побужжя в IV—II вв. до н. е.* Свод археологічних джерел, Д1-27. Москва: Наука.
- Пузикова, А. И. 2001. *Курганні могили скифського часу Середнього Подон'я (публікація комплексів)*. Москва: Индрик.
- Скорий, С., Зимовець Р. 2014. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Збірник наукових праць факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка: Наукові записки. Серія історичні науки*, 21, с. 141—156.

## СТАДІЇ РОЗВИТКУ ТА МОЖЛИВА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ УКРІПЛЕНИХ ПОСЕЛЕНЬ СКІФСЬКОГО ЧАСУ ДНІПРО-ДОНСЬКОГО ЛІСОСТЕПУ

О. О. Крютченко

З другої половини VI ст. до н. е. масштабне будівництво укріплених поселень перетворило Дніпро-Донський Лісостеп у величезний будівельний майданчик (Крютченко 2017а). Становлення і розвиток фортифікації в цьому регіоні проходили під впливом економічних можливостей місцевого населення, взаємвідно-

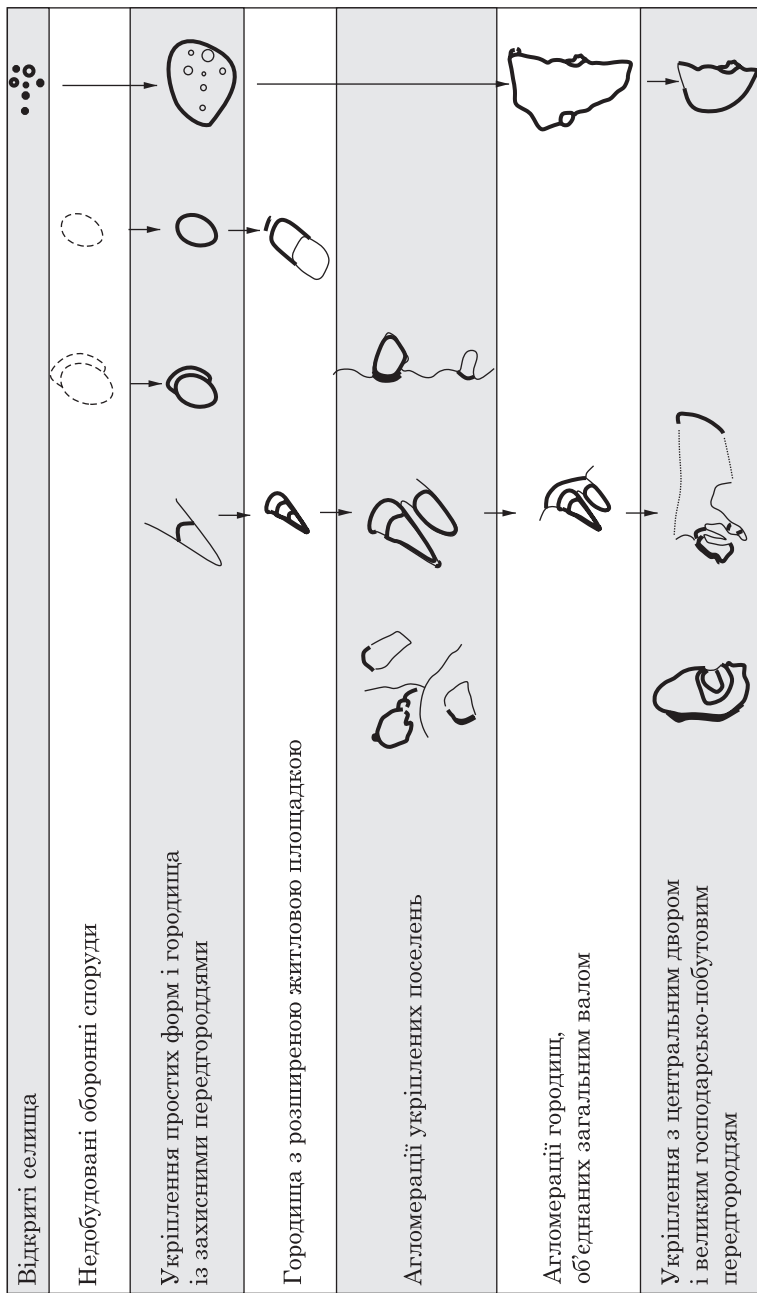
син з сусідніми племенами і між собою, в умовах специфічних природно-географічних умов (Крютченко 2019). Незважаючи на локальні особливості (Моруженко 1968, с. 65—73), пов'язані з місцевою топографією і наявністю будівельних матеріалів, можна простежити деякі спільні тенденції розвитку цих укріплених поселень.

Оборонні споруди традиційно сприймаються дослідниками як статичні структури, що фактично застигли в своїх початкових формах. Археологічні дослідження останніх років на Циркунівському (Пеляшенко, Крютченко 2009, с. 31) та Більському укріпленнях (Гречко, Крютченко, Ржевуська 2018; Крютченко 2019b, с. 59—62) на теренах Лісостепу, доповнені серією планіграфічних спостережень на інших пам'ятках, дозволяють простежити деякі особливості розвитку укріплених поселень (Крютченко 2019a).

Частина городищ формується на основі раніше існуючих відкритих поселень (Моруженко 1975, с. 30; Шрамко 2006, с. 33—34; 2012, с. 5—6). Інші ж першопочатково споруджувались як фортифікації. Перегляд даних про «городища-сховища» дозволяє стверджувати, що ці пам'ятки з невідомих причин не були введені в експлуатацію (Крютченко 2017b, с. 192). Вони відкарбували на собі перший етап існування укріплення, а їх слабо насичений культурний шар не може бути свідченням належності до певного культурно-господарчого типу.

Низка розрізів ліній фортифікацій вказує на сліди реконструкції та ремонту окремих укріплень, протягом часу їх функціонування (Шрамко 1998, с. 11—21; Пеляшенко, Крютченко 2012, с. 31 та ін.). Дані про такі зміни, поєднані з матеріалами розкопок внутрішніх житлових майданчиків, надають можливість навести приклади розширення площі фортифікацій: за допомогою зведення нової лінії оборони, або ж створення супутника на сусідньому мисі. Ймовірно, вони могли бути об'єднані спільним валом. Існують також приклади навмисного скорочення площі фортифікацій. Подібна ситуація простежується на останньому етапі існування Більського городища (Гречко, Крютченко 2019; Крютченко 2019b, с. 61—62). У пізньоскіфський час з'являється новий тип пам'яток — укріплення, що склалися з дитинця і великого побутового двору (Болтрик, Фіалко 1995, с. 40—43; Окатенко 2018).

Можна запропонувати нову систематизацію городищ, що базується на реконструкції принципів організації оборони. Тип I — городища з однорядною системою оборони без додаткових захисних передгородь (незалежно від того чи простежується укріплення по всьому периметру чи тільки з напільного боку). Тип II — поселення з однорядною системою оборони, які мають додаткові укріплення з напільного боку. Тип III — поселення з



Основні вектори розвитку укріплених поселень

однорядною системою оборони, які мають додатковий захист у вигляді комбінації нежитлових передгородь, що ускладнюють підступи до входу на майданчик городища і надають можливість ведення фланкованого вогню по атакуючим. Тип IV — пам'ятки, захищені багаторядною системою укріплень (найчастіше з напільного боку). Тип V — поселення з яскраво вираженим головним двором і великим господарським передгороддям. До типу VI зараховано Більське городище через його особливості (надзвичайно велика площа та поєднання двох автономних дитинців на плато).

Отже, поточне дослідження надає можливість критичного оцінювання існуючих моделей систематизацій укріплених поселень, які використовуються для розуміння просторово — розпланувальної структури під час побудов археологічних реконструкцій.

## ЛІТЕРАТУРА

- Болтрик, Ю. В., Фіалко, Е. Е. 1995. Басовское городище — центр Посульського узла пам'ятників епохи раннього заліза. *Древности 1995*, с. 40—43.
- Гречко, Д. С., Крютченко, О. О., Ржевуська, С. С. 2018. Археологічні дослідження Більського археологічного комплексу у 2017 році. *Археологічні дослідження Більського городища 2017*, с. 61—68.
- Гречко, Д. С., Крютченко, О. О. 2019. Дослідження «Південного» валу Більського городища у 2018 році. *Археологічні дослідження Більського городища 2018*, с. 42—73.
- Крютченко, О. О. 2017а. Працезатрати на зведення лісостепових городищ скіфського часу *Magisterium*, 67: Археологічні студії, с. 60—65.
- Крютченко, А. А. 2017b. Городища-убежища скіфського часу на території Дніпро-Донської лесостепи. *Revista Arheologică*, XIII, 1—2, с. 181—196.
- Крютченко, А. А. 2019а. Варіант систематизації городищ скіфського часу на території Дніпро-Донської лесостепи. *Археологія і давня історія України*, 2 (31), с. 76—82.
- Крютченко, О. О. 2019b. Нові дослідження захисних споруд Більського городища. *Археологія*, 3, с. 55—64.
- Моруженко, А. О. 1969. Городища скіфського часу на території лісостепу Східної Європи. *Вісник Харківського університету*, 33 (3), с. 65—73.
- Моруженко, А. А. 1975. Оборонительные сооружения городищ Поворскля в скифскую эпоху. О: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифский мир*. Киев: Наукова думка, с. 133—146.
- Ократенко, В. М. 2018. Фортеця скіфської доби в урочищі Городище на Харківщині: інтерпретація та перспективи дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, 54, с. 220—232.
- Пеляшенко, К. Ю., Крютченко, О. О. 2009. Дослідження на городищі скіфського часу біля с. Циркуни на Харківщині у 2008 р. *Археологічні дослідження в Україні 2008 р.*, с. 228—230.
- Шрамко, Б. А. 1998. Люботинское городище. В: Буйнов, Ю. В. (ред.). *Люботинское городище*. Харьков: Регион-информ, с. 9—140.

Шрамко, І. Б. 2006. Ранній період в історії геродотовського Гелону (за матеріалами розкопок зольника № 5). В: Черненко, Е. В. (ред.). *Більске городище та його округа (до 100-річчя початку польових досліджень)*. Київ: Шлях, с. 33-56.

Шрамко, І. Б. 2012. Бельское городище — крупнейший поселенческий комплекс Лесостепной Скифии. *Феномен Більського городища*, с. 5—8.

## THE PROBLEM OF EARLY-SCYTHIAN ELITE COSTUME DECORATION ORIGIN

*O. Lifantii*

### **О. Ліфантії. Проблема походження традиції декору ранньоскіфського костюма еліти**

Традиція прикрашання одягу золотими аплікаціями із зображеннями у звіриному стилі виникає у середовищі кочової еліти Північного Причорномор'я на початку — у першій половині 7 ст. до н. е. (курган 524 біля с. Жаботин, курган 346 біля с. Текліне Черкаської обл.). На сьогодні відомо більше 20 комплексів початку 7 — середини 6 ст. до н. е. на території сучасної України із золотими аплікаціями одягу. Їх кількість продовжує зростати за результатами досліджень останніх років.

Тільки з другої половини 7 ст. до н. е. ця традиція фіксується у похованнях кочовиків азійського степу (Шилікти 2 у Казахстані та Аржан 2 у Республіці Тива, РФ). Не зважаючи на стилістичну подібність певних пластин у вигляді оленів та орлів з кургану 1 могильника Шилікти 2, їх не можна вважати маркерами зародження традиції, через синхронність із Келермеським горизонтом.

Проблема пошуку коріння традиції полягає у тому, що можна вважати її основою: використання золотих аплікацій у оздобі одягу, чи зображення, нанесені на ці прикраси? Якщо перший варіант є основним, тоді високо ймовірно запозичення скіфами традиції у близькосхідній традиції прикрашання вбрання правителів та їх родини (дві могили 8 ст. до н. е. у північно-західному палаці Німруду. Крім того, у новоасирійських та нововавілонських кнописях згадується «золотий одяг» статуї богів та ритуальне використання «золотого костюма» правителя, як його замітника під час урочистих подій.

Якщо ж зображення на аплікаціях є основою традиції, а їх підбір не видається випадковим, то вирішення цієї проблеми є справою майбутнього.

The tradition of decorating clothes with gold ornament appears among nomad elite at the early — first half of the 7<sup>th</sup> century BCE in Scythian lands (barrow 524 Zhabotyyn and barrow 346 Tekline in Cherkasy Oblast). There is no strong evidence in favour of earlier finds of gold appliquéés in the eastern territory with related to Scythians tribes of Central Asia. Only in the second half of the